

Галина Александрова

ІВАН СТЕШЕНКО: “БЕЗ НАСЛІДУВАННЯ ОБІЙТИСЯ НЕ МОЖНА І В НЬОМУ... РЯТУНОК ОРИГІНАЛЬНОГО ДУХУ”

У статті розглядається маловідома літературознавча діяльність Івана Стешенка (1873-1918), вивчається його опублікована й архівна спадщина в контексті проблем компаративістики початку ХХ ст. Показано, що І. Стешенко мав свою концепцію розвитку української літератури, яка враховувала й зовнішні суспільні чинники, і внутрішні іманентні закономірності саморозвитку, історично змінювані характер, функції та форми вітчизняного письменства. Проаналізовано його порівняльні студії, що збагачували українське літературознавство новими підходами, розширювали його методологічні обрії.

Ключові слова: компаративістика, порівняльний метод, вплив, аналогія, наслідування, форма, зміст.

Halyna Aleksandrova. Ivan Steshenko: “Here one cannot do without imitation as well ... salvation of the original spirit”

This article sheds light upon some little known literary researches by Ivan Steshenko (1873-1918), both published and unpublished. Retracing their affinity to the comparative studies at the turn of the 20th century, the author of the essay proves that Steshenko had his own conception of Ukrainian literary process which was based on both social factors and immanent laws of literary self-development as well as on the historically changeable functions and forms of literary writing. The article also touches upon Ivan Steshenko's comparative researches which enriched Ukrainian literary studies with some new approaches and thus expanded their methodological horizons.

Key words: comparative studies, comparative method, influence, analogy, imitation, form, contents.

У червні 2008 р. минає 135 років з дня народження, а в липні — 90 років від трагічної загибелі Стешенка Івана Матвійовича (24.6.1873 — 30.7.1918) — письменника, літературознавця, перекладача, педагога, громадського й політичного діяча (літ. псевд. Іван Сердешний, Ів. Січовик, Світленко).

Про Івана Стешенка — першого міністра освіти України, державного й культурного діяча — останнім часом написано чимало: до 120-річчя від дня його народження вийшов збірник “Український педагог Іван Стешенко” (К., 1994), з’явилися статті В. Білоцерківського, В.Головченка, В.Верстюка, Ю.Хорунжого та ін. Проте його літературознавча спадщина все ще належить до маловідомих, певна увага приділялася лише працям про І.Котляревського (М.Кучинський, Н.Гаєвська), які, хоча й посідають центральне місце у спадщині І.Стешенка, проте не обмежують кола його зацікавлень. Тому наша мета — актуалізувати доробок ученого, який заявляв про можливості вітчизняного літературознавства початку ХХ ст. і вплинув на розвиток, зокрема, компаративного напрямку в ньому — не даремно Л. Білецький зараховував І.Стешенка до представників теорії наслідування [1, 362].

Писати літературознавчі дослідження І.Стешенко почав, ще навчаючись на філологічному факультеті Київського університету, який закінчив 1896 р. У студентські роки його праця про Гоголя одержала срібну медаль (лише срібну, бо професор Т. Флоринський написав у рецензії, що автор демонструє сепаратистські тенденції, які полягали в тому, що І.Стешенко зазначив: Гоголь був би ще кращим письменником, коли б писав мовою свого народу [20, 98]).

У 1898 р. журнал “Киевская старина” опублікував дві праці на однакову тему, автори яких, професор університету Св. Володимира М.Дашкевич та його нещодавній студент І.Стешенко, незалежно один від одного порівнювали “Енеїду” І.Котляревського з іншими переробками поеми Вергілія, особливо звертаючи увагу на помітну схожість, а то й збіги з “Вергилиевой “Энеидой”, вивороченої наизнанку” російського поета М.Осипова. Для істориків літератури важливою проблемою на той час було питання про генезу української “Енеїди” та її

літературні джерела, міру самостійності поеми, розв'язання якого давало змогу об'єктивно її оцінити й побачити місце “Енеїди” серед інших творів української та світової літератур. Тому найпродуктивнішим стало використання порівняльно-історичного методу. На цьому М.Дашкевич наполягав ще у “Відгуку на “Нариси історії української літератури XIX століття М.Петрова” (1888): порівнюючи окремі фрагменти творів Котляревського та Осипова, він доводив, що один з авторів перелицьованої “Енеїди” користувався твором іншого. На думку М.Дашкевича, питання про першість “Енеїди” М.Осипова чи І.Котляревського могло бути розв'язане тільки після ґрунтовного порівняння обох “Енеїд” і зіставлення їх із латинським оригіналом та французькими (П.Скаррона) і німецькими (А.Блюмауера) травестіями. Проте, застосовуючи порівняльний метод, І.Стешенко та М.Дашкевич дійшли абсолютно протилежних висновків: перший доводив, що Котляревський наслідував Осипова, який копіював Блюмауера й широко користувався Вергілієм, другий — що українська “Енеїда” могла з'явитися і без впливу російської поеми. Ця розбіжність у підходах до конкретного літературного твору не давала підстав вважати позицію одного з дослідників слушною, а другого — помилковою. Думку про те, що Котляревський використав твір Осипова, підтримав й І.Франко, проте, оскільки міркування І.Стешенка були надміру категоричними, зазначав, що з критика той “дуже часто робиться адвокатом” [21, 37]. На підставі таких полярних підходів не можна було стверджувати, що одна інтерпретація тексту правильна й відповідає об'єктивному критерію у шкалі порівнянь, а друга, протилежна — помилкова. Якщо аналізувати текст одновимірно, з апіорною установкою, тоді рацію треба було визнати за кимось одним: або за М.Дашкевичем, або за І.Стешенком. Зазначаючи важливість розвідок обох літературознавців, І.Франко в рецензіях на їхні статті радив їм шукати нові матеріали, які б дали відповіді на нерозв'язані питання.

Після опублікування П.Житецьким (1899) списку “Енеїди”, що належав протидиякону М. Заградському, і Болховітіновського списку, який виявив М.Петров (1901), та текстологічного вивчення найдавнішої редакції твору М.Дашкевич остаточно відмовився від думки про незалежне походження української “Енеїди” від поеми М.Осипова, аргументуючи це насамперед назвою твору (“перецыганенная”), проте наполягав на самобутньому характері творчості І.Котляревського й не відкидав можливості впливу на нього інших творів, окрім пародії М.Осипова (Скаррона, Майкова та ін). Оцінюючи цю статтю М.Дашкевича, І.Стешенко висловив своє задоволення від того, що шанований професор змінив свою думку й визнав залежність поеми Котляревського від М.Осипова. Проте редакція журналу обачно зробила примітку: “Дотеперішні досліди не дають нам ще до такого категоричного висновку тривкої научної підстави” [14, 24], — і цілком доречно, бо питання це в літературознавстві ще порушуватиметься не раз — від М.Марковського до В.Шевчука і В.Неборака.

Праця І.Стешенка “Поезія І.П. Котляревського”, що складалася з двох частин, надрукованих у журналі “Киевская старина”, — “І.П. Котляревський і Осипов у їх взаємовідношенні” та “І.П. Котляревський у світлі критики”, стала підсумковою в огляді дискурсу, присвяченого “Енеїді” в XIX ст. і була висунута на здобуття Пушкінської премії Російської імператорської академії наук. Премію одержали й І.Стешенко, й А.Кримський, автор рецензії на його монографію.

А.Кримський критикував надуживання порівняннями, які повсякчас фігурували у праці І.Стешенка: якщо збігаються бурлескні строфи в Осипова й Котляревського, то зрозуміло, що один з авторів користувався текстом іншого, а не обидва запозичували у Вергілія. Паралелі з оригіналом, які подавав І. Стешенко, у такому разі були зайвими, адже серйозний тон античної поеми не допускав сатиричного ставлення до національних героїв, тому таке порівняння наперед не мало для себе підстав. Проте головний недолік праці І.Стешенка, на думку А.Кримського, полягав у тому, що той, “порівнюючи суто зовнішній бік різних “Енеїд”, випустив з поля зору порівняння їх *внутрішньої* (курсив автора. — Г.А.) спорідненості чи неспорідненості, тобто з'ясування самостійності

Котляревського” [3, 60]. За твердженням І.Стешенка, субстанція української “Енеїди” – це перероблена фабула російської переробки, змінена впливом української поезії й побутовою колоритністю настільки, що її “скоріше потрібно розглядати як майже цілком самостійний твір” [6, 82]. А.Кримський переконув: насамперед потрібно з’ясувати, чи були твори Котляревського гідним, національним виявом українського духу, чи ж, як стверджував П.Куліш, це була антинаціональна балаганщина, украй образлива для української національної самосвідомості. Єдиним способом розв’язати питання фактично, а не апіорно, стверджує А.Кримський, стало б наукове порівняння з низкою творів української літератури XVIII ст. І.Стешенко усвідомлював необхідність порівняльних студій у системі національної художньої культури, вважав, що таке порівняння має бути дослідженням про генезу української “Енеїди” як “еволютивної форми в ряду власних творів української літератури” [6, 82], стверджував, що твори Котляревського продовжують традиції вітчизняної літератури XVIII ст., але далі констатацій не піднявся й не показав, як і в чому виявилась ця спадкоємність. Таке порівняння зробив уже після нього П.Житецький, з’ясувавши щільний органічний, генетичний зв’язок Котляревського з попередньою українською літературою: “перелицьована “Енеїда” більше всього прямо продовжує літературу дяків-пиворізів” [3, 62], а його драматичні твори – спадкоємники драматичних інтерлюдій. Метод, запропоновуваний І.Стешенком, не задовольнив А.Кримського насамперед поверховістю: випадкові збіги або дрібні ремінісценції, які клялися в основу його зовнішніх порівнянь, тільки зачіпали справу, не сягаючи вглиб, отже, не пояснюючи причин впливів, не розкриваючи безпосередню генетичну залежність між порівнюваними творами. З’ясовуючи передусім самостійність поеми, І.Стешенко виявив тільки контактну, а не новаторську суть “Енеїди”, не розкрив художні можливості тексту. Отже, І.Стешенко приєднався до тих учених, які вважали, що Котляревський насамперед спирався на російську літературу (О.Котляревський, М.Драгоманов, М.Петров, О.Піпін, О.Соболевський, пізніше – М.Євшан), а не до тих, що шукали корені поеми в національному ґрунті (О.Огоновський, О.Колесса, С.Смаль-Стоцький, О.Єфіменко, І.Франко, С.Єфремов, С.Русова та ін.)

У промові на відкритті пам’ятника І. Котляревському в Полтаві І.Стешенко вже врахував дослідження П.Житецького і проголосив, що Котляревський вивів творіння своїх попередників, безіменних мандрованих дяків-пиворізів, в удосконаленому вигляді на широке поле світової літератури, “ввів рідну літературу в пантеон безсмертя” [8]. Уперше роль Котляревського прирівнювалася до ролі реформаторів: він увів Україну “в коло культурних націй і тому посів в Україні таке місце, як Данте в Італії, а Пушкін в Росії” [8]. Це було розвитком поглядів М.Дашкевича, який встановив типологічну спорідненість сатиризму Котляревського з концепцією великих сатириків – Еразма Роттердамського, Аріосто, Рабле [2, 44].

Говорячи про вагу для України творчості Котляревського, яка демонструвала, що її народ має давню історію та високу культуру, І.Стешенко зауважив це і у своїх лекціях: “Громадські впливи творчості Котляревського злучились з іншими, що йшли до нас просто з Заходу або з Московщини, але творили одні наслідки” [12, 7]. Це передусім романтичний і сентиментальний напрям. Наслідки цих впливів, насамперед “літературне козакофільство і взагалі вкраїнолюбство поширилось значно і простяглося навіть на чужі літератури” [12, 7]: у російській літературі його представниками були М.Гоголь, М.Маркевич, К.Рилєєв, у польській – А.Мальчевський, С.Гоцинський, Ю.Б.Залеський, Т.Падура.

Характерно, що під впливом М. Дашкевича, позиція якого полягала не так у тому, щоб показати перевагу одного тексту над іншим, як у тому, щоб простежити логіку змін у співвідношенні текстів і на цій підставі окреслити напрям руху, перспективу розвитку літератури, змінюється й загальний тон аргументації в пізніших розвідках І.Стешенка. У 1911 р. він ще раз звертається до порівняння “Енеїди” Котляревського, цього разу – із поемою Котельницького, який закінчив

роботу Осипова. Текстологічний порівняльний аналіз дав йому змогу дійти висновку: знайомство з переробкою Скаррона дещо позначилося на поемі Котельницького, але зовсім не відбилося на творі І.Котляревського, так само його “Енеїда” не має нічого спільного із Блюмауеровою. За спостереженнями І.Стешенка, український письменник керувався лише латинською “Енеїдою” і твором Осипова, а потім Котельницького. У цій його студії знаходимо міркування, цілком суголосні думкам М.Дашкевича, який указував: для дослідників літератури визначальним критерієм має бути художня вартість твору. “Слід зважати на те, — писав той, — що в художніх творах важлива не так оригінальність фабули, як її опрацювання, той духовний зміст, який вкладається в запозичений сюжет. Дант, Бокаччо, Аріост, Шекспір, Мольєр, Гете не придумували власних фабул, а брали їх з літературних творів, які потрапляли їм до рук, чи з народної словесності. Великі корифеї творчості не раз тільки переробляли готові перекази, й, тим не менше, ніхто не буде знижувати на цій підставі вартість їхніх творів. Вони, хоча є переробкою схем, що раніше вже були в обігу, вирізняються значними достоїнствами, яких позбавлені попередні літературні опрацювання тих самих сюжетів” [2, 32]. Саме тому, на його думку, вивчення питання про міру оригінальності тих чи тих літературних творів потребує великої обачності в міркуваннях: слід встановлювати схожості й аналогії чітко та обережно, щоб уникати неправильних оцінок. І.Стешенко тепер цілком солідарний із ним: “Різні чужі елементи, що знаходяться в якійсь національній творчості, — річ не головна. Сила національного таланту в тім і проявляється, що він по-своєму перетворює готові форми і дає те, чого в первотворі нема. І це не тільки відносно націй, а й щодо окремих талантів однієї нації: кожний талант є... специфічна духовна енергія, що, при однаковому матеріалі, дає особливі форми й зміст. Шекспір багато перероблював, Гете писав на неоригінальні теми, але їх твори виходили оригінальним цілим і, як такі, досі хвилюють наші серця.

Така сила творчого духу, що витворює в мистецтві нове життя, проявляючи індивідуальне або національне своє” [10, 78].

“Цілком оригінальної творчості нема, цілком оригінальної творчості не може і не повинно бути” [19, 322], — продовжував І.Стешенко у праці “Українське письменство і читач”, наголошуючи, що оригінальне полягає у сполученні матеріалу, загальне — у матеріалі. Він наводить багато прикладів наслідування: Лермонтовим — Байрона, Байроном та Шіллером — Гете, Пушкіним — Шекспіра, Достоєвським — Гоголя, Ніцше — Достоєвського, адже кожна національна культура складається з багатьох чужих елементів, які часто досить важко відрізнити від своїх. Тому вимога повної оригінальності твору — цілковите нерозуміння справи: “...без наслідування обійтися не можна і в ньому в великій мірі є рятунок оригінального духу” [19, 324]. Указування на чужі впливи не знижує цінності й навіть оригінальності твору, бо неоригінальне дуже часто підвищує цінність оригінального. Немає й оригінальних всесвітніх літератур, “коли вони дійсно всесвітні — себто стоять на високому ступні людського розвою і мають зносини з письменством других народів” [19, 329]. Тому і критика має бути не класовою, народною чи національною, а суто мистецькою, естетичною. Критики, на його переконання, мають насамперед придивлятися до законів творчості й лише на підставі них творити закони критики. Тому полемізує із критиками на зразок Новицького, якого дратує, що Леся Українка пише “під Байрона і Гауптмана”, Олесь перекладає Лонгфелло, Чупринка, Філянський та інші пишуть “під російського інтелігента”. Нічого поганого в цьому І.Стешенко не вбачає, для нього “одбивання в своїх творах мотивів всесвітнього життя й творчості — се ... головний чинник національного оживлення” [19, 329].

Полемізував І.Стешенко і з І.Франком, насамперед із його поглядами на однойменні Шевченкові твори — поему та повість “Наймичка” (як відомо, 22 березня 1895 р. І.Франко прочитав пробну лекцію “Наймичка” Т.Шевченка”, опубліковану пізніше як стаття). Франко був переконаний, що до творчості кожного письменника можна прикладати теорію впливів, оскільки впливи

демонструють важливі культурно-історичні течії та міжнародні взаємини, хоча вважав: головне для літературознавця – показати, як письменник “перетоплював у своїй душі ті чужі, нанесені елементи” [22, 448]. Відповідь на питання, як Шевченко користувався ранішим своїм твором як взірцем для пізнішого, на думку І.Франка, могла дати ключ і до того, як він користувався чужими зразками, а отже, уточнити потребу й межі застосування до його творчості теорії впливів. Проте якщо І.Франко прагнув насамперед збагнути причини неоднакового мистецького впливу однакового сюжету у творах різних жанрів та простежити сюжетні модифікації, то І.Стешенко вважав головним завданням указати причини написання Шевченком російськомовних повістей. Літературознавець переконаний: виконати це завдання можна, тільки порівнюючи паралельні за сюжетом українські твори Шевченка з російськомовними, та вважає, що таке порівняння дасть змогу дійти висновків й у сфері психології мистецької творчості. Якщо, за переконанням І.Франка, Шевченко-поет у “Наймичці” наслідує прозаїка, повість редукується до поеми, то І.Стешенко переконаний у протилежному: поетичний твір розростається до масштабів повісті. Російськомовні паралелі Шевченка, на його думку, засвідчують згасання творчої енергії, оскільки вона йшла на опанування незвичною формою втілення думки. Для появи повістей перед поемами І.Стешенко не бачить жодного внутрішнього чи зовнішнього стимулу, оскільки перед цим Шевченко мав невдалий досвід написання поетичних творів російською мовою, за які “одержав догану від земляків” [17, 71]. Тому ненормальним явищем критик вважає перехід від чужих, неорганічних форм до рідних.

Такою ж неорганічною називав І.Стешенко російську мову для Гоголя, продемонструвавши ці погляди ще в студентські роки. І пізніше він особливу увагу звертав на гоголезнавчі студії та негативно поставився до терміна М.Петрова “українські твори Гоголя”, оскільки вирішальний, на його думку, не зміст творів, не національність автора, а те, що ці твори “не були кільцем в ланцюгу розвитку нашого письменства” [15, 14]. Більш коректною вчений вважає традиційну дефініцію “повісті Гоголя з українського життя”. І.Стешенко не погоджується з думкою М.Петрова, який називав переступом слова М.Костомарова про ліпший вигляд повістей Гоголя, коли б вони були написані українською мовою, і вважає таку пораду цілком справедливою, оскільки вона ґрунтується на психології творчості, а для повноти національної картини життя мало тільки національного змісту, а “мусять бути ужиті всі національні фарби і образи, якими в поезії виключно являється національне слово” [15, 14]. Не погоджуючись із твердженням М.Петрова про те, що О.Стороженко був наслідувачем “українських творів Гоголя”, І.Стешенко наполягає на тому, що творчість Стороженка можна виводити хіба що від Квітки-Основ’яненка. Головне, що єднає Гоголя зі Стороженком, на його думку, – це етнографічність, яку вони, проте, виявляють різним способом. У Гоголя це малювання зовнішнього боку українського побуту, прикрашене різними народними легендами, повір’ями; етнографічність Стороженка – “одухотворення і втілення проявів народної мудрості, ілюстрація народних прислів’їв чи приказок цілими белетристичними начерками і до того на вповні народному ґрунті” [15, 13], отже, показ внутрішнього життя народу. Полемізує І.Стешенко і з твердженням, що Стороженко був близьким до Гоголя в історичних творах: на його думку, звернення до однієї тематики ще не дає підстав для встановлення залежності. Літературознавець контурно окреслює художній механізм творчості обох письменників. Тексти Стороженка, за його спостереженнями, “носили на собі пянто реалізму” й не можуть стояти в одному ряду з творами Гоголя “з їх романтично-бенгальським освітленням” [15, 14], тому розмови про імітацію Стороженка під Гоголя він вважає великою натяжкою, що не відповідала дійсності.

Тому значно вище, ніж працю М.Петрова, І.Стешенко ставить книжку Нестора Котляревського “Николай Васильевич Гоголь” (1902), зазначаючи, що автор прагнув показати творчість Гоголя “на тлі російського письменства; він характеризує напрями і взагалі істоту писання попередників та сучасників Гоголя

і таким порівняним методом доводить, що дав Гоголь нового російському слову і в чому його заслуга” [15, 2]. Таку постановку питання вчений вважає правильною, а його студіювання — справжнім внеском у науку.

Прагнучи об’єктивно ставитись до творчості кожного поета, І.Стешенко виступав проти панегіричного захоплення творчістю Шевченка, яке, зокрема, продемонстрував С.Єфремов, доводячи, “що рівного Шевченку нема навіть у всесвітній літературі, що він трохи як не впаз з неба, одне слово, що Шевченку з геніїв геній” [18, 1]. Говорити про повну самостійність Шевченка, вважає І.Стешенко, це значить “нехтувати здобутками науки, що в особах Дашкевича, Колесси і др. давно вже показала, оскільки історичні погляди Шевченка вироблювали під впливом польсько-української школи, потім Рилєєва, Маркевича, Метлинського і др.” [18, 3]. Визнання факту цієї залежності, акцентує І.Стешенко, не знижує Шевченкового генія, бо “важливо не тільки **що**, але й **як** позичати та висловлювати” [18, 3], і тут, звичайно, першість належить Шевченкові. Тому немає потреби звеличувати Шевченка, принижуючи чи протиставляючи йому інших всесвітніх геніїв, оскільки від такого протиставлення не виграє ніхто, і насамперед його не потребує Шевченко, творчість якого заслуговувала передусім уважного прочитання, а не голослівного возвеличення. У ставленні І.Стешенка до Шевченка означаються загальнотеоретичні проблеми, прикметні для його часу. Значення Шевченка, на думку літературознавця, дуже велике: “він поет трудящих мас, поет національний, поет всеросійський, всеслов’янський і всесвітній, бо писав про різні народи і висловлював думки, усім поступовцям спільні” [12, 6]. Як бачимо, тут переплетені соціальні, національні і вселюдські критерії. Згодом дослідник ще більше педалюватиме на соціальних чинниках. Зокрема, щоб оцінити творчість Квітки-Основ’яненка, на його думку, потрібно “докладно знати, які соціальні погляди проводив він у своїх творах і яким соціальним верствам служив він” [12, 7].

Теоретично і практично розробляючи окремі аспекти компаративістики, стверджуючи, що українська література “походить з самого давнього часу і йде без перерви” [12, 1], він прагнув створити синтетичну працю: про це свідчать його незакінчені рукописи “Історія української літератури”, “Очерк украинской литературы XIV—XVIII в.”, “Українська література після реформи 1861 р.”. Історію одного літературного жанру досліджено в його найбільшій друкованій праці „Історія української драми”, т. I (1907), яку, на жаль, не було продовжено. Розглядаючи кроки поступу українського театру, І.Стешенко зупинився на характеристиці його драматичних зародків у весільній драмі. Вже усна народна творчість (весільна драма) зустрілася з різними впливами, “від яких залежала форма існування української національної драми” [11, 135]. Хоча візантійське православ’я перейшло в однаковому вигляді й до українців, і до росіян, через історичні умови воно було різним. Росія, відрізана від стосунків із західною Європою, виробила в собі “риси відчуженості і відлюдності, і підозрілих відносин до всього чужого” [11, 144]. Українському народові здавна довелося вступати у зв’язки з різними народами й через те він “у всіх сферах свого життя не став цуратись різних впливів і засвоював здобутки чужої культури” [11, 145]. Тому І.Стешенко поділяє думки М.Петрова та І.Франка про те, що наша драма розвивалася в річищі західноєвропейської, проте визнає: незалежно від чужих впливів, наша драма, як і всесвітня, “теж, може, мала вдачу літургічну, хоча й не зовсім розвинену” [11, 151]. При цьому органічні елементи нашої літургічної драми зустрілись із розвиненими зразками західної шкільної драми, тому старі й нові форми та напрями запанували в нас водночас. Найперші пам’ятки української драматургії — шкільні драми — І.Стешенко характеризує за змістом як релігійні, із великодньо-різдвяними сюжетами, що були за формою не чистими містеріями, а змішаними з мораліте, які прийшли до нас із Польщі. Важливим було і спостереження, що драматична містеріальна творчість близька у всіх європейських народів через спільне джерело запозичення, тому, розглядаючи відповідні твори, “мимоволі головна увага звертається на те, чим одрізняються,

а не чим подібні ті твори” [11, 206]. Заслугою І.Стешенка був аналіз змісту, форми й мети української драми паралельно із західноєвропейською із застосуванням історії, опертої “на порівнюючих даних” [11, 3], поєднаної з критикою. Такий підхід дав йому можливість простежити еволюцію української драми як постійне наближення до світськості.

Характеризуючи українську поезію кінця XVII ст., дослідник зазначає, що вона талановито поєднала європейські форми й національну традицію (творчість Котляревського, Гулака-Артемовського). Щоправда, із приводу ролі Шевченка в українській літературі, який, за переконанням І.Стешенка, “продовжуючи справу своїх попередників, не створив нічого нового й оригінального, що дало б підстави думати про постійне життя і здатність до розвитку української літератури” [7, 41], між ним та С. Єфремовим на сторінках “Літературно-наукового вісника” за 1903 р. спалахнула гостра дискусія, яка демонструвала різне бачення проблем літературного розвитку в Україні, зокрема проблеми канону в літературі, та стимулювала нові пошуки літературознавців.

У передмові до російськомовного перекладу популярної статті про українську літературу, уміщену 1898 р. англійським журналом “Athenaeum”, І.Стешенко наголошував: “наша художня література все більше привертає до себе увагу неупереджених умів і потроху завойовує тверду позицію в рівноправній за духом сім’ї європейських літератур” [4, 1]. Тому автор статті, англійський учений, дивиться на нашу літературу як на “річ на нього духовно споріднену”: “дає паралелі зі сфери споріднених йому літератур англійської держави і таким чином вводить нашу літературу до кола західних” [4, 1]. Звідси – висновок І.Стешенка про те, що справжнє мистецтво універсальне і зрозуміле кожній неупередженій людині.

Саме тому вчені цілого світу особливу увагу звертали на українські колядки. Цей факт І.Стешенко пояснював численністю, повнотою та художньою вартістю цього фольклорного жанру. Тому “наш народ є дійсно великий народ, коли може дати такі твори, що притягають увагу всього світу” [5, 6]. Другий важливий факт, на якому наголошує дослідник, – “всі світові колядки переспівують однакові сюжети, але кожна нація, в тім числі українська, переспівує на свій лад, відповідно своїм національним прикметам, своїм розумінням істини й добра. В національній творчості ми йдемо своїм шляхом, і цей шлях значить є правдивий. В національному житті, не цураючись чужого, ми не хочемо бути ніким другим, а тільки собою, – і ця наша окремість веде не до руїни духа, а дає прекрасні твори, такі, як колядки, що мають вселюдську вартість” [5, 6]. Тому шлях українського письменства, на його думку, має бути насамперед національним.

Важливим чинником, що свідчив про входження українського письменства до кола світових літератур, стала увага інших країн до творчості її письменників. Таким, зокрема, для І.Стешенка був М.Коцюбинський, “письменник з поетичністю, думливістю, ідеальністю – як у Короленка, з увагою до громадськості і почасти філософськими темами, як у Тургенєва” [16, 103]. Саме такі письменники, на думку І.Стешенка, посувають Україну вперед і притягують до неї увагу Європи.

Рецензуючи літературознавчі праці, І.Стешенко особливу увагу звертав на дослідження, в яких застосовувався порівняльний метод. Так, у рецензії на видання К.Студинським творів М.Макаровського він твердить, що порівняння поеми “Наталя” з “Германом і Дорофеєю” Гете та “Віславом” К.Бродзинського дає можливість для висновку: твір М.Макаровського написаний під впливом інших текстів. Проте критика не задовольняє спосіб, яким К.Студинський доводить близькість обох творів, не надаючи нових даних для висвітлення головної ідеї “Наталі”, запозиченої в Гете. Водночас І.Стешенко наголошує на заслугі автора дослідження, який простежив спільні у творах Макаровського і Бродзинського й відсутні в Гете риси, довівши вплив польського поета на українського. Схвалює він і пошуки фабули поеми М.Макаровського “Герасько”, які К.Студинський, слідом за М.Петровим, пропонував спрямовувати до пушкінського “Кавказького бранця” [9].

Синтетичний, комплексний підхід до аналізу літературних явищ, запропонований І. Стешенком, передбачав урахування певного соціально-історичного, загальнокультурного тла, увагу до проблем форми (уважав, що “форма в мистецтві – це все, бо зміст впливає тільки через форму” [13, 42]), психології, до різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на творчість певного автора. Творчість для нього – це стихійна сила [19, 320], але водночас – поєднання традицій і новаторства, перетворена особою автора: “Про що турбуєшся, про те і пишеш, се ж звичайна логіка поета, але вірно і те, що в творчості одбиваються численні деталі однакового напрямку, а з другого боку – вриваються мотиви, нав’язані зовнішніми обставинами” [13, 42]. В аналізі кожного твору обов’язково, на його думку, варто з’ясувати літературні зв’язки, впливи й паралелі, а отже – світовий контекст рідної літератури, вивести його “з простонародного, вузького шляху на широкий всесвітній шлях” [13, 40]. Отже, літературознавча діяльність Івана Стешенка має поліаспектний характер. Він прийшов у науку, засвоївши досвід попередників, з якими часто вступав у дискусії, що збагачувало українське літературознавство новими підходами, розширювало його методологічні обрії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький А. Основи української літературно-наукової критики. – К., 1998. – 405 с.
2. Дашкевич Н. Малорусская и другие бурлескные (шутливые) “Энеиды” // *Киевская старина* (далі – *КСт.*). – 1898. – № 1. – С. 1-46.
3. Крымский А. Отчет о 14 присуждении премии А. С. Пушкина в Академии наук // *Сборник отделения русского языка и словестности АН.* – 1903. – Т. 75. – Вып. 4. – С. 58-66.
4. Стешенко И. Английский журнал “Athenaeum” об украинской литературе. [Введение и перевод статьи]. 1898 // *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського* (далі – *ІР НБУВ*). – Ф. 207. – Од. зб. 21. – 3 арк.
5. Стешенко И. М. Вступительное слово о колядках, произнесенное на украинском языке // *ІР НБУВ*. – Ф. 1. – Од. зб. 8585. – 4 арк.
6. Стешенко И. И. П. Котляревский и Осипов в их взаимоотношении // *КСт.* – 1898. – Т. 62. – Кн. 7-8. – С. 1-82.
7. Стешенко И. Новейшая украинская поэзия // *Научное обозрение.* – 1902. – № 12. – С. 36-55.
8. Стешенко И. О художественно-литературном значении произведений И. П. Котляревского // *Полтавский вестник.* – 1903. – № 215.
9. Стешенко И. Поэмы Михайла Макаровського. Видав др. Кирило Студинський // *КСт.* – 1902. – Июнь. – С. 187-189.
10. Стешенко И. “Енеїда” Котляревського і Котельницького в порівнянні з іншими текстами // *Записки Українського наукового товариства імені Тараса Шевченка у Києві.* – 1911. – Кн. 9. – С. 55-85.
11. Стешенко И. Історія української драми. – Т. I. – К., 1907. – 213 с.
12. Стешенко И. Конспект лекцій по історії української літератури, читаних на інструкторських курсах у Києві // *ІФР НБУВ*. – Ф. 1. – Од. зб. 12553. – 12 арк.
13. Стешенко И. М. Старицький як поет // *Літературно-науковий вісник* (далі – *ЛНВ*). – 1914. – Кн. IV. – С. 40-46.
14. Стешенко И. Н. Дашкевич. “Старейший список “Малороссийской “Энеиды” И. П. Котляревського” (Чтения в историческом обществе Нестора-летописца (далі – *ЧИОНЛ*)). – Кн. XV. – Вып. 1. – 1901 // *ЗНТШ.* – 1902. – Т. 45. – Кн. 1. – С. 21-25.
15. Стешенко И. Наукова хроніка. З ювілейної літератури про Мик. Гоголя. Н. Котляревський. “Николай Васильевич Гоголь”, 1902; Памяти Гоголя. Науч.-лит. сб.-к, изданный истор. общ. Нестора летописца (ЧИОНЛ, кн. XVI, вып. I-III), 1902 // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* (далі – *ЗНТШ*). – 1902. – Т. LVII. – С. 2-14.
16. Стешенко И. Поет вищої краси – М. М. Коцюбинський // *ЛНВ.* – 1918. – Кн. IV-VI. – С. 83-103.
17. Стешенко И. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка // *Український науковий збірник.* – Вып. II. – Москва, 1916. – С. 63-87.
18. Стешенко И. С. Єфремов. Шевченко. Збірка в-ва “Вік”, К., 1914 // *ІР НБУВ*. – Ф. 207. – Од. зб. 205. – 3 арк.
19. Стешенко И. Українське письменство і читач // *ЛНВ.* – 1913. – Кн. V. – С. 320-334.
20. Тулуб О. Іван Стешенко (1873-1918) (Спомини і матеріали) // *Україна.* – 1929. – Грудень. – С. 92-104.
21. Франко І. И. Стешенко. И. П. Котляревский и Осипов в их взаимоотношении. (*КСт.* – 1898. – Т. 61. – Кн. 7-8. – С. 1-82) // *ЗНТШ.* – 1898. – Т. 26. – С. 36-38.
22. Франко І. “Наймичка” Т. Шевченка // *Зібр. тв: У 50 т.* – Т. 29. – К., 1981. – С. 447-469.